УДК 398:177

И.Г. Закирова

ТУГАН ТЕЛДӘ КЫЛГАН ДОГАМ

В татарском фольклоре есть жанры, которые до сих пор остаются вне поля внимания исследователей. К таким жанрам относятся *багышлау* (посвящения), *изге теләк* (благопожелания). Цель исследования – ввести эти жанры, которые являются источником для изучения нравственных ценностей народа, его национального этикета, в научный оборот.

Ключевые слова: благопожелания, татарский фольклор, верования, нравственные ценности.

Ислам динен рәсми рәвештә Х гасырда ук кабул иткән татар халкының рухи кыйммәтләре дә ислам кануннарына нисбәттә формалашкан. Халык гасырлар дәвамында шушы кануннар нигезендә җанын-рухын мәкердән-яманлыктан саклап, тәнен, киемен-йортын һәм бигрәк тә уй-фикерләрен пакь тотып, изге ният кылып яшәргә омтылган.

Хәзерге вакытта уй-фикерләрнең һәм ниятнең дә зур көчкә ия булуы фән тарафыннан да исбатлана башлады. Бу теләкниятләрнең беренче чиратта кешенең үз тормышына тәэсире бәхәссез. Дөньяны яратып кабул иткән, бар кешеләргә яхшы теләктә булган, хәерхаһлы кеше, әлбәттә, сәламәт була, үзенең нерв системасын саклый. Икенче яктан, теләсә нинди теләк кешенең үзенә кире кайта. Шуңа күрә дә кешегә начарлык түгел, үзеңә яхшылык теләргә кирәк. Бүгенге көндә психологлар дошманыңа да, сиңа начар мөнәсәбәттә булган кешеләргә дә яхшы уйда калырга, яки бу начарлыкны оныттырга кушалар. Яхшы теләк төгәл формалашкан булырга тиеш. Шуңа күрә дә «тели белсәң – теләк, тели белмәсәң – имгәк» диләр.

Татар халкында яхшы уй-фикер, изге теләкләрнең калыплашкан бик матур үрнәкләре бар. Бу – багышлаулар, алкышлар, төрле эш-гамәлләргә һәм вакыйгаларга бәйле рәвештә Аллага мөрәҗәгать иткән шигъри текстлар. Алар барысы да татар телендә. Информантлар бу текстларны дога дип тә атыйлар. Габдулла Тукайның «Туган тел» шигырендәге юллар нәкъ шушы текстларның асылын ача:

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Ярлыкагыл, дип, үзем һәм әткәм-әнкәмне, Ходам!

Сезнең игътибарыгызга әлеге теләкләрнең татарлар яшәгән төрле төбәкләрдә язып алынган кайбер үрнәкләрен тәкъдим итәбез. Ул текстларда татар халкының ислам һәм мәҗүсилек белән бәйле күп кенә ышанулары, изге саналган күп кенә шәхесләрнең исемнәре саклана. Текстлар-

да мәгънәләре аңлашылмаган сүзләр дә очрый. Әмма аларны да төшереп калдыру дөрес түгел. Бәлки укучылар арасында бу сүзләрнең мәгънәсен, каян килеп чыгуларын белүчеләр булыр.

Беренче текстны 2003 елда Свердловск өлкәсендә узган экспедиция вакытында, Красноуфимский районы Табанлы Күл авылында яшәүче Миңнеәхмәтова Фатыйма апа Гафи кызы биргән дәфтәрдән алдык. Бу – Коръән укудан соң багышлау. Текстта гарәп теленнән кергән сүзләр, ислам мифологиясе белән бәйле исемнәр, терминнар күп сакланган. Текст, мәдрәсәдә белем алган, гарәп телен яхшы белгән кешеләр тарафыннан төзелеп, буыннан буынга күчеп сакланган күрәсең. Һәр шәхес яки термин турында мөмкин булган кадәр аңлатма биреп барырга тырыштык.

Багышлау

Ошбу укылмыш аятьләрне тапшырдым тәрбияче бер Аллам үзеңә. Үзең разый булып, укуымда булган хаталарымны гафу кылгыл. Җир йөзенә нур итеп җибәрелгән пәйгамбәребез Мөхәммәт салләллаһу галәйһи вә сәлләмнең рух шәрифләренә ирештер. Әһле әүлядларына[1], әһле бәйтенә[2], әнбияләр[3]-әүлияларыңа[4], чаһрияр-лар[5], җиде газизләргә[6], мәшаехләргә[7], сәхабәләргә[8], ил иманнарына, ил остазларына, әхмәтләр[9], солтаннар рухларына әҗер савапларын ирештер, и Ходаем.

Барча рәхим фәрештәләребезгә, газап фәрештәләребезгә, өч йөз алтмыш алты гаип ирәннәренә[10], караеш яланга[11], кыйтмир көчекләргә[12] ирештер, әй Ходаем. Барча үзеңнең тиешле урыннарыңа ирештер. Атабыз Адәм белән анабыз Хәүва рухларына, анабыз Мәрьям рухларына, анабыз Гамбәр[13] рухларына, унбер җәннәт әнкәләребезгә[14], мәгъриптән мәшрикъка хәтле пәйгамбәрләребез рухларына, Рәсүлебезнең сигез зәүҗәт мотаһһәраларына[15], Фатыйма[16] разыйаллаһу ганһага, Хуҗа Баһаветдин[17],

[1] Әүляд – Мөхәммәд саллаллаһу галәйһи вә сәлләмнең балалары.

[2] Әһле бәйт – Мөхәммәд саллаллаһу галәйһи вә сәлләмнең гаилә әһелләре.

[3] Әнбия – пәйгамбәр.

[4] Әүлия – изге.

[5] Чаһрияр –дүрт дус, Мөхәммәд саллаллаһу галәйһи вә сәлләмннән соң идарә иткән дүрт тугры хәлифә.

[6] Газиз – изге, пәйгамбәр.

[7] Мәшаех – шәех сүзенең күплек саны.

[8] Сәхабә – Мөхәммәд саллаллаһу галәйһи вә сәлләмне күреп белгән аркадашлары, фикердәшләре.

[9] Әхмәт – кайдан килеп чыгуын белә алмадык. Хуҗа Әхмәт Ясәви (?).

[10] Гаип ирәне – күзгә күренми торган изге.

[11] Караеш ялан – кайдан килеп чыгуын белә алмадык

[12] Кыйтмир көчек – җәннәткә керәчәк хайваннарның берсе.

[13] Гамбәр ана – Урал яны татарларында бала табучы хатыннарга ярдәм итүче изге.

[14] Ислам динендә пәйгамбәрләрнең аналары, хатыннары һәм якыннары булган унбер хатын-кыз. Шулар арасында Хәүва ана, Мәрьям ана да бар.

[15] Зәүҗәт мотаһһәралары – никахлы хатыннары.

[16] Фатыйма разыйаллһу ганһа – Мөхәммәд саллаллаһу галәйһи вә сәлләмнең кызы

[17] Хуҗа Баһаветдин – суфиХуҗа Баһаветдин Нәкышбәнди (1318–1389).

Зәнки бабайга[1], Чулпан атага[2], Мөшкил-шад кызга[3], барча якыннарына, Сөләйман, Идрис, Хызыр галәйһиссәламнәргә ирештер, Ходаем.

Газиз әти-әниемнәргә, кайнана-кайнаталарыма, ата-бабаларыбызның, җиде буынга кадәр булган кыз туганнарыма, ир туганнарыма, исемсез киткән, кан белән киткән сабыйларымның рух шәрифләренә кабул кыйл.

Барчасының бәндәчелек белән кылган гөнаһларын ярлыкыгыл. Җаннарын изге кыл, тулы-нурлы иманнарын мәңге бакый юлдаш кыйл. Кабер газапларыннан коткар. Үзеңнең рәхмәтле урыннарыңа ирештер.

Үзебезнең калган гомерләребезне бәрәкәтле кыйл. Иманнарыбызны таза кыйл. Тоткан уразаларыбызны, кылган гамәлләребезне кабул кыйл, заядан кыйлма.

Изгелекләребезнең хәерле әҗерләрен насыйп ит. Шатлыклы-тыныч изге бәхет капуларыбызны ач. Әй Раббым, тулы сәламәтлекләребезне биреп, хәерле шатлыклар, тыныч көннәргә ирештереп, уйламаган җирләрдән, гаип хәзинәләреңнән исәпсез-хисабсыз хәерле, хәләл ризыклар, нигъмәтләр, киң дәүләт насыйп кылып, үзеңә изге гамәлләр кылырга насыйп кыйл, Ходаем.

Барчабызның камил гакылларыбызны, күркәм сабырлыкларыбызны, күркәм холыкларыбызны, тулы зиһеннәребезне насыйп кыйл.

Истикамәт[4], һидаять[5], тәүфикъ, миһербан-шәфкатьләребезне насыйп кыйл. Кешеләр арасында мәхәббәтле, сөйкемле кыйл. Йөргән юлларыбызны уң кыйл, сөйләшкән сүзләребезне өстен кыйл.

Барча хәрәм ашлардан, нәфеслелекләрдән үзең тый, Ходаем. Тоткынлыкларга дучар итмә, караңгылыкларга, тарлыкларга, хурлыкларга салма.

Шайтан шәреннән[6] үзең сакла.

Дошманнарга ирек бирмә, үз дошманлыкларын үзләренә кайтар.

Барча хәвеф-хәтәрләрдән, бәла-казалардан үзең сакла. Үзеңнең рәхмәтеңнән ташлама. Күңел шатлыкларыбызны, җан тынычлыкларыбызны насыйп кыйл, тигезлек-бәхетләребездән аерма.

Балаларыбызның иман-тәүфикъларын бир. Ислам динен мәхәббәтле кыйл. Игелекле балалар булсыннар. Барысы да тулы бәхет, мәхәббәт белән яшәсеннәр, тигез бәхетләрен ач.

Икенче текст Татарстанның Кама Тамагы районы Олы Бортас авылында Шаһиева Асия Харис кызыннан 2006 елда язып

---

[1] Зәнки бабай –төрки халыкларда изгеләштерелгән образ. Эре терлекләрне саклый торган изге.

[2] Чулпан ата – төрки халыкларда изгеләштерелгән образ. Сарыкларны саклый торган изге.

[3] Мөшкил-шад кыз – Биби-Мүшкилкуш, авырлык килгәндә ярдәмгә килә торган изге. Ислам мифологиясе буенча суфый Хуҗа Баһаветдин Нәкышбәндинең апасы санала.

[4] Истикамәт – турылык, дөрес юнәлеш

[5] Һидаять – туры юл.

[6] Шайтан шәре – шайтан явызлыгы, зарары.

алынды. Бу текст мәҗүсилектән калган шактый гына ышануларны саклый, еш кына мөселман һәм мәҗүси культлар кушылып китәләр. Шул ук вакытта ул Болгар дәверен, Шәһри Болгарны, аның халкын изгеләштерүе, ягъни татар халкының Болгарга мөнәсәбәтен күрсәтү ягыннан да кыйммәтле чыганак.

Багышлау

И Ходаем, ушбу укыганнарымны багышладым үзеңнең ризалыгың өчен, Мөхәммәт галәйһиссәлам хакы-хөрмәте өчен, өч йөз сәхабәләр хакы-хөрмәте өчен, атабыз Адәм, анабыз Һәува хакы-хөрмәте өчен, әүвәле Әбү Бәкер Сыйддикъ, аннары Гомәр, өченчесе Госман, дүртенче Гали[1] разыйаллаһу ганһләр хакы-хөрмәте өчен. Ушбу укыганнарымны багышладым унбер ана, Әхмәт хакы-хөрмәте өчен, су атасы Сөләйман, су анасы Сылубикә[2] хакы-хөрмәте өчен, җирдәге вә күктәге фәрештәләр өчен, өч йөз алтмыш изгеләр хакы өчен, өч йөз алтмыш биш гаип ирәннәре өчен, өч йөз унөч мөрсәл[3]-пәйгамбәрләр хакы өчен, җиде әүлияларга, җиде әнбияләргә, җиде султаннарга, туксан тугыз мәшаехләргә, кырык бер кабер әһелләренә, көн ирәннәренә, төн ирәннәренә, гаип ирәннәренә, нигез хуҗаларына, киртә хуҗаларына, гарипләргә, зәгыйфьләргә, заһидләргә-заһидәләргә[4], кыр ирәннәренә, су ирәннәренә, Кабан күлендәге Фәйзулла әфәнде белән Галиәкбәр хуҗаларга[5], Чабыр тау изгеләренә[6], Шәһри Болгар изгеләренә.

Өченче һәм дүртенче текстлар 2012 елда Удмуртия республикасында узган экспедиция вакытында Глазов районы Татар Парҗысы авылында Бузикова Фәйрүзә Гайнан кызы биргән язмадан алынды. Бу текст эчтәлеге белән мөнәҗәтләргә якын, информантлар дога дип атый торган әсәрләрнең бер үрнәге.

И Ходаем, үзең сакла
Сән безләрне бәла белән казадин.
Мәхрүм кылмаса безләрне ата
берлән анадин.
Дәһил[7] берлән дәрман бир,
Тәүфикъ берлән иман бир,
Хәерле эшкә хәрәкәт бир,
Ашыбызга бәрәкәт бир,
Малыбызга өлеш бир,
Җаныбызга тынычлык бир,
Бездән борын үткәннәргә,
Дога өмет иткәннәргә
Бер «әлхәм» белән өч «колһуаллаһ»
савабын бир.
Амин!

[1] Әбү Бәкер Сыйддикъ, Гомәр, Госман, Гали – дүрт хәлифә.

[2] Су атасы Сөләйман, су анасы Сылубикә – татар мифологиясендә су хуҗаларының исемнәре дә саклана.

[3] Мөрсәл – пәйгамбәр.

[4] Заһидләр һәм заһидәләр – аскетлар, дөнья рәхәтлекләреннән ваз кичеп, гомерләрен гыйбадәттә үткәрүчеләр, изгеләр.

[5] Кабан күлендәге Фәйзулла әфәнде белән Галиәкбәр хуҗалар – Кабан күлендәге изгеләр санала.

[6] Чабыр тау изгеләре – Кама Тамагының Келәнче авылы янындагы тау. Анда Болгар чорында илне саклап шәһид киткәннәрнең – изгеләрнең каберләре булган дигән ышану бар.

[7] Дәһил сүзе фарсы яки гарәп теленнән кергән сүз булырга мөмкин. Мәгънәсен таба алмадык.

* * *

Бисмилләһир-рахмәәнир-рахиим.
И Ходаем, ошбу фани дөньяда,
дус-дошманым арасында
Мән мескенне хур итмә,
Бәхетемне ким итмә.
Көннин-көнгә тәүфикъ бир.
Барча мөселманнарның ахыр
сулышына кадәр иман бир,
Алар белән мән колыңны бергә кыл.
Бу дөньядан күчәрбез,
башсыз атка менәрбез.
Башсыз атка менгәндә
иманымны баш әйлә,
намазымны юлдаш әйлә.
Тар кабергә кергәндә,
соругылар сурганда[1] җавабымны
үзең бир.
Тар каберем киң ит,
караңгысын якты ит.
Таразыга[2] сурганда җавабымны
авыр ит,
гөнаһымны җиңел ит.
Сыйрат күперен кичкәндә аягымны
тайдырма.
Атабыз Адәм илә анабыз Хәүва
йөзен күргез,
Гайшә илә Фатыйма йөзен күргез.
Я Рабби, рәхмәтең илә гөнаһыла-
рыбызны ярлыка.
Рәхмәт кылсаң, рәхмәтең бар,
Каһәр кылсаң, кодрәтең бар,
Рәхмәтеңнән өметем бар,
Каһәреңнән куркуым бар.
Колларыңа кол итмә,
Дошманыңа хур итмә,
Шайтаныңа яр итмә.
Изге колларыңнан аерма.
Яман сагыш тотмактан күңлем
сакла,
Җиде әгъзамны сакла, я Рабби.
Иманымны үзең сакла.
Шөкер кыламын барлыкка,
Төшермә безне тарлыкка,
Барчабызны ярлыка,
Яраткучы Җәббар[3]
Сән саклаучы Саттар[4],
Сән сакла, Ходам.

2017 елда Казактанның Семей (Семипалатинск) шәһәрендә узган экспедиция вакытында да шактый гына материал язып алынды. Семей шәһәрендә яшәүче Ибраһимова Рәйхангөл Закир кызы да әбисеннән өйрәнгән дини эчтәлекле шигъри әсәрне яхшы белә. Бу догаларны әбием сөйли иде, без кабатлап ята идек, дип искә ала Рәйхангөл апа. Әлеге текст Удмуртия тексты белән аваздаш булса да, һәр икесенең дә үзенчәлекле строфалары да күп. Шуңа күрә икесен дә бирүне урынлы дип саныйбыз.

Илаһым, хур кылма,
Талигымны[5] ким кылма.
Көннән-көнгә бәхет бир,
Көннән-көнгә тәүфикъ бир.
Каһәр кылсаң, каһәрең бар,
Каһәреңнән куркарым бар.
Рәхмәт кылсаң, рәхмәтең бар,
Рәхмәтеңнән өметем бар.
Колларыңа кол итмә,
Шайтаныңа яр итмә.
Туби агач[6] төбиндин,

---

[1] Соругылар сурганда – сораулар сораганда (архаик вариант).
[2] Таразы – үлчәү, кешенең яхшылыгы һәм яман эшләре салыначак үлчәү, мизан.
[3] Җәббар – кодрәтле, Аллаһының күркәм исемнәренең берсе.
[4] Саттар – гафу итүче, Аллаһының күркәм исемнәренең берсе.
[5] Талигъ – бәхет.
[6] Туби агач – туба агач, оҗмах агачы.

Тудәиңнең[1] туендин
Мәхрүм кылма илаһым.
Таразыга барганда,
Гамәлемне авыр ит,
Гөнаһымны җиңел ит.
Сыйрат күперен кичкәндә
Аягымны тайдырма.
Фатыймага юлдаш кыл,
Илаһым, шөкер иттем барлыгыңа,
Төшермә мине тарлыгыңа.
Дәүри[2] белән дәүран[3] бир,
Бакый белән иман бир,
Хәерле эшкә хәрәкәт бир,
Башыбызга бәрәкәт бир,
Бездән борын үлгәннәргә,
Бездән дога көткәннәргә
Бер Әлхәм, өч Колхуалланың
савабын бир.

Семей шәһәрендәге икенче информантыбыз Насыйрова Гөлфия Хәбибрахман кызы яздырган текст та татарлар яши торган төбәкләрдә популяр әсәрләрдән булган. Гөлфия апа бу текстларны әбисеннән өйрәнүен әйтә. Әбинең әйтә торган сүзләре бар иде: «Ары дөньяга барганда сорак бирерләр. Шул соракларга син җавап бирергә тиешсең, – дип. – Шул соракларга син җавап бирергә өйрән», – дип әйтә иде. Шулай җавап бирергә тиешсең, дип әйтә торган иде миңа әби.

– Бердән ни дип беләсең?
– Бер Аллам дип беләмен.
– Икедән ни дип беләсең?
– Ике иңемдәге фәрештә дип
беләмен.
– Өчтән ни дип беләсең?
– Өч витрны дип беләмен.
– Дүрттән ни дип беләрсең?
– Дүрт бурычлы Коръән дип
беләмен.
– Биштән ни дип беләсең?
– Биш мизгеллек намаз дип
беләмен.
– Алтыдан ни дип беләсең?
– Ата-ана хакы дип беләрмен.
– Җидедән ни дип беләрсең?
– Җиде тәмуг дип беләрмен.
– Сигездән ни дип беләрсең?
– Сигез җомах дип беләрмен.
– Тугыздан ни дип беләрсең?
– Туксан тугыз мәриб белән
мәшрикъ дип беләрмен.
– Уннан ни дип беләрсең?
– Уңлы-суллы сәлам дип беләрмен.

Семей шәһәрендә Абдулкәримова Галия Хәмит кызыннан язып алынган текст та әби-бабаларыбыз барыбызга да өйрәткән әсәрләрдән.

Башым куйдым ястыкка,
Күңлем бирдем Аллага.
Алла-Алла дигәндә
Караңгы гүрем яктырсын.
Сөбханалла дигәндә
оҗмах ишеге ачылсын!

Семей шәһәреннән ерак түгел Аккүл авылында яшәүче Измаилова Гөлчирә Сәетәхмәт кызыннан язып алынган текст та күбебезгә таныш.

Яттым, я Аллаһ!
Торырмын, иншааллаһ!
Иман белән ятаем!
Ислам белән тораем.
Бу җатканнан торалмасам,
Иман байлыгын бир, Аллаһ!

---

[1] Тудәи – мәгънәсен таба алмадык.
[2] Дәүри – бай, җитеш.
[3] Дәүран – чор, гомер.

Алтай өлкәсе Угловский районы Бөкер авылында Баһавиева Фатыйма Нургата кызыннан да яхшы теләкләр – алкышлар язып алынды. Хәзерге вакытта татар фольклорында бу жанр өйрәнелмәгән.

Алкышлар

Гомерлек мәхәббәт бирсен,
Бетмәс дәүләт бирсен,
Акылларыгыз ашсын,
Бәхетләрегез ташсын,
Һич яманлык булмасын,
Аман булсын йорт-җирләрегез,
Алла Тәгалә диннәрегезгә саулык бирсен,
Дәстәрхәнегезгә байлыгын бирсен,
Ахирәттә иман бирсен,
Терелектә тәүфикъ бирсен,
Бирәхмәтикә
Йә әрхәмәр рахимиин.
Илаһи, амин! Илаһи, амин!
Аллаһ әкбәр, амин,
Аллаһ әкбәр, амин.

Чәегез кызыл булсын,
Гомерегез озын булсын,
Дәүләтегез таша бирсен,
Дошманыгыз кача бирсен,
И Ходаем, үзегезгә озын гомер яза бирсен.
Илаһи, амин! Илаһи, амин!
Аллаһ әкбәр, амин,
Аллаһ әкбәр, амин.

Бисмилла ирахман ираһим,
Йа раббы Ходаем,
Безнең хушыбызга керешеп,
Безнең арабызда йөрерлек булсын,
Йа рабби Ходаем,
Тынычлык белән, хәерле ризык белән,
Хәерле тормыш белән,
Йа рабби үзләребезгә,
Мал туарларыбыз аман булып,
Йортларыбызга сәламәтлек биреп,
Сабырлык белән яшәргә насыйпка ирештерсен,
Илаһи, амин! Илаһи, амин!
Аллаһүммәгъфирли,
Фәгъфирли,
вәли-вәлидәйнә,
вәли җәмигол мөэмининә
вәл мөэминәт,
вәл мөслиминә, вәл мөслимәт,
вәл моңзиләл бәрәкәт,
вә рафигад-дәрәҗәт,
вә казиел-хәҗәт.
Амин.
Бирәхмәтикә йә әрхәмәр рахимиин. Илаһи, амин.
Илаһи, амин, илаһи, амин!
Аллаһ әкбәр, амин,
Аллаһ әкбәр, амин.

Бу текстларны бер үзенчәлек берләштерә: аларның барысында да кеше үзенә, якыннарына, туганнарына изге теләкләрен юллый, Алладан бу кешеләргә итагатьле-шәфкатьле, иманлы, әхлаклы булып яшәргә юл күрсәтүен, мәрхүмнәрнең рухларын шат итүне, урыннарын җәннәтле итүне, гөнаһларын ярлыкауны сорый. Аларда халыкның кешелекнең иң зур кыйммәтләре турындагы карашлары саклана. Бу – гаделлек, кешелеклелек, ярдәмчеллек, юмартлык, тугрылык, тырышлык, белемгә омтылыш, инсафлылык, олы җанлылык кебек әхлакый сыйфатлар.

Барыбызга да изге теләктә, яхшы уй-фикердә булып яшәргә язсын!

Закирова Илсөяр Гамил кызы,
филология фәннәре докторы, Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының халык иҗаты бүлеге баш фәнни хезмәткәре